

TEKST EN FOTO'S HERMAN BINK

Bijzondere molens

Molen 'De Leeuw' Oldehove

In 'Bijzondere molens' worden molens in Noord-Nederland geportretteerd met een bijzonder 'karakter': ze zijn bijvoorbeeld enig in hun soort. Koren- en pelmolen 'De Leeuw' in Oldehove heeft als bijzonderheid dat het over vier wieksystemen beschikt: de stroomlijnsystemen Dekker en Van Bussel en daarnaast Ten Have-kleppen en zelfzwichting. Dit maakt de molen uniek in Nederland. Herman Bink sprak met molenaar Gerda Boersma-Reitsema en, in het voorbijgaan, met haar vader molenaar Piet Reitsema.

Een paar kilometer voor Oldehove zet ik de auto aan de kant. In de verte zie ik de zonovergoten contouren van het dorp al met de 13e eeuwse Ludgeruskerk en de twee molens. Ik maak een foto. De lange winter met zijn bijna dagelijkse sneeuwdeken lijkt nu voorbij. Het is nog fris, maar eindelijk: lente. Het gelaagde, hier en daar met een groene waas bedekte, land strekt zich rondom mij uit tot aan de verre horizon.

Dit is Middag-Humsterland.

Volgens de boekjes is dit een van de oudste cultuurlandschappen van West-Europa. Dit kweldergebied is uitgeroepen tot Nationaal Landschap. De vruchtbare kleigrond garandeert al eeuwen rijke oogsten. Nadat de bewoners hier de telkens het land overspoelende zee door het aanleggen van dijken bedwongen hadden, leverde het land graan, en wel in overvloed. Tarwe, rogge, gerst, spelt en daarnaast ook vlas. Vanaf de middeleeuwen komen er dan ook geleidelijk steeds meer molens in of bij de dorpen waar dat graan gemalen wordt. De meeste van die molens zijn inmiddels verdwenen bijvoorbeeld de molen van het nabijge-

legen wierdedorp Niehove. (al bewoond vanaf 200 v. Chr.) Een juweel van een dorp met z'n radiale structuur en, anders dan de naam doet vermoeden, veel ouder dan Oldehove. Ooit heette het Suxwort en was het de hoofdplaats van het waddeneiland Middacht(en)= mid age = mid oog, wat middelste eiland betekent.

De naam Humsterland komt van een ander waddeneiland, Hugmerchi, genoemd naar de middeleeuwse stam die hier woonde: Hugmerchi. Dit woord staat voor een gemeenschap met een eigen rechtspraak (vergelijk: kerspel). Hier ligt Hummerze, in de middeleeuwse naamlijsten Olhoof genoemd, nu Oldehove, overigens geen wierdedorp. Het dorps huis in Oldehove draagt de naam 'Humsterland'.

Het is rond deze twee eilanden dat in de middeleeuwen de eerste dijken worden aangelegd. Rond Humsterland 20 km dijk, rond Midage wel 30 km dijk. Later voegt men de twee eilanden samen en sluit men de inham tussen Saaksum en Ezinge af en zodoende ontstaat Middag-Humsterland, nu onderdeel van het Westerkwartier.

Ik kijk nog even rond en vervolg mijn tocht naar Oldehove.

Op naar 'De Leeuw'

De deur van de molen staat open. Boven de deur is een sluitsteen aangebracht met een rode leeuw erop en met dikke zwarte cijfers 1855. Binnen klinkt het gestamp van een machine. Er liggen papieren zakken vol haver opgestapeld op een pallet. Ik klim de trap op en kom op de eerste verdieping. Hier liggen bergen goudgeel graan opgeslagen bijeen gehouden door

houten schotten. De machine spuwt er op een van de hopen steeds meer bij. Ik klim een steile trap op een verdieping hoger. Ook lawaai maar niemand te zien. Alles ziet er goed verzorgd uit. De vloeren zijn stevig, er zijn nieuwe luiken en rond de trapopeningen nieuwe houten hekken. Veiligheid voor alles.

Weer beneden bespeur ik enige menselijke activiteit. Een jonge vrouw, gekleed in een donkere overall met overal witte meelvegen erop, is druk doende met het vullen van openstaande bruinpapieren zakjes met pannenkoekmeel. Met een glimlach draait ze zich om en stelt zich voor als Gerda, molenaar van 'De Leeuw'. Koffie? Ja graag.

Ze vertelt het een en ander over zichzelf en over haar activiteiten.

Gerda is 33 jaar en heeft twee kinderen. Sinds drie jaar is ze gediplomeerd vrijwillig molenaar. Daarnaast heeft ze een baan als manager in een huisartsenpraktijk in de stad Groningen en ze werkt in deze molen. Er wordt onder andere graan opgeslagen en haver geplet. Ze is er van kindsaf aan mee opgegroeid want haar vader Piet (geboren in 1953), haar opa Johannes (1923-2005) en haar overgrootvader Tjeerd Reitsema (1886-1974) zijn ook molenaar (geweest). Ze behoort tot de vierde generatie Reitsema die op beide molens in het dorp

maalden en malen. Vader Piet voornamelijk op de 'Aeolus' (1846). Dochter Gerda op koren- en pelmolen 'De Leeuw', die in 1855 is gebouwd door molenmaker B. Ipema uit het naburige Niezijl* voor rekening van H.J. Wouthuis.

Elke vrijdag- en zaterdagmiddag is ze bezig in de molen en in het *molenwinkeltje* in het pakhuis aangebouwd tegen de molen. Ze verkopen er diverse soorten pannenkoekmeel, verscheidene broodbakmixen, seizoensgebonden pakketten, ambachtelijke molenproducten bijvoorbeeld nodig voor de traditionele krentjebrij* en gortpap.

Een *koffie- en theeschenkerij* waar je ook pannenkoeken kon bestellen heeft ze een tijdje uitgeprobeerd. Daar is ze mee gestopt, omdat er te weinig animo voor was. Doet ze alleen nog bij speciale gelegenheden zoals op Nationale Molendag. Wel verzorgt ze rondleidingen op de molen en geeft ze er workshops. Parkeeren is hier geen probleem. Zo is 'De Leeuw' meer een publieksmolen geworden dan de 'Aeolus'.

Dat was in het verleden natuurlijk anders.

Toen werd er alleen gemalen voor brood op de plank. "In krappe tijden was het soms dienst en wederdienst" vertelt Piet Reitsema, die tussen de bedrijvigheden door even aanschuift. Als Tjeerd Reitsema in 1919 de 'Aeolus', waar hij eerst als knecht werkt, voor 6000 gulden koopt, houdt hij zegge en schrijve 6 gulden over. In 1921 vliegt de roe eruit. Die moet gerepareerd worden. Hij moet geld lenen. De geldschietter is een kolenboer en de wederdienst is kolenzakken vullen. Zo ging dat toen.

Zijn zoon Johannes wordt ook molenaar. Hij is 17 als de Tweede Wereldoorlog uitbreekt. Na een dienstoproep van de Duitsers duikt hij onder bij zijn zus in Ruinerwold. Het laatste jaar samen met een vriend in molen 'Aeolus'. Direct na de bevrijding in 1945 draait 'De Leeuw' weer volop om onder andere de bakkerijen in Groningen van meel te voorzien. In 1961 verkoopt Johannes de 'Aeolus' voor 7000 gulden aan de gemeente.

'De Leeuw' intussen is al enkele keren van eigenaar veranderd. Na Wouthuis is dat zijn weduwe. M. Bok koopt hem in 1911. In 1959 is hij van U.J. Slump. Bij een novemberstorm in 1972 loopt de molen aanzienlijke schade op. Slump verkoopt hem dat jaar nog aan de gemeente Oldehove. Hij wordt in 1974 gerestaureerd. De Reitsema's huren vanaf die tijd voor 1 gulden per jaar de molen. Daar staat wel een dienst tegenover, klein onderhoud: teren en kleine reparaties verrichten. Oldehove is intussen opgegaan in de gemeente Zuidhorn, de huidige eigenaar van deze achtkante stellingmolen.

Waarom is 'De Leeuw' nu zo'n bijzondere molen?

Wel, hij beschikt over maar liefst vier wiekssystemen, te weten:

- **Het Dekkerstroomblijnsysteem** met de Dekkerroede; bedacht door A.J. Dekker uit Hazerswoude. Komt kort gezegd neer op: de roede is tot de voorste middenzoom geheel omgeven met een metalen omkleding en heeft enigszins een vleugelprofiel met een bolle achterkant, de voorkant verloopt op de top van de wiek hol, in het midden vlak en bij de as bol. De omkleding loopt aan beide zijden naar achteren spits toe. Na toepassing in 1929 werden vele molens 'verdekerd' onder andere 'De Leeuw' in Oldehove. Aan de uiteinden zitten remkleppen.
- **Het Van Busselstroomblijnsysteem** met de Van Busselneus; C. van Bussel uit Weert loste een paar problemen op die aan het systeem Dekker kleefden, bijvoorbeeld zeilslag (zeilen die klapperen) en stormgevoeligheid. Hij gebruikt smallere stroomblijnplaten en maakt de neus wat ronder, de befaamde Van Busselneus. Ze gaan open staan als de molen te snel wil gaan draaien, waardoor de draaisnelheid afneemt.
- **Ten Havekleppen**; het gehele achterhek is vervangen door één grote, in de lengte draaiende remklep (1951). Vinding van molenmaker Ir. Ten Have uit Vorden.

- **Zelfzwichting**; kort gezegd: er is geen zeil, maar een rij kantelbare metalen (jaloezie-) kleppen over het hele achterhek van een wiek. Ze passen automatisch hun stand aan de kracht van de wind aan. Een overbrengsysteem bestaande uit een spin op de kop van de bovenas en een zelfzwichtstang door de doorboorde bovenas zorgt hiervoor. Dit systeem van zelfzwichting met dekkerneus uit 1932 is te bedienen met een treklat. Zelfzwichting is in Nederland geïntroduceerd vanuit Duitsland (1891) maar het idee van de zelfzwichting is van oorsprong Engels (1809). Daarna is het vooral toegepast in Groningen en later in Friesland en Drenthe, mondjesmaat in de rest van Nederland.

'De Leeuw' beschikt over Neutenkruierwerk, een soort blokjes waar de kap op draait. "De kruilier is voorzien van een motortje. Dat heeft mijn vader er opgezet, ook bij de 'Aeolus'," vertelt Gerda.

De combinatie van deze vier wieksystemen is uniek in Nederland, wat deze molen dus zo bijzonder maakt. Deze combinatie maakt het mogelijk dat er met weinig wind gemalen en met harde wind gepeld kan worden. Sterk als een leeuw, wel nodig bij een pelmolen. "Laatst is er nog 250 kilo gerst tot gort gepeld zoals tijdens een vergadering van het Groninger molengilde in maart van dit jaar bij windkracht 7/8. Dan staat de molen best te trillen," zegt Gerda. De pellerij met twee pelstenen is bedrijfsklaar, helemaal gerestaureerd." Jarenlang pelden ze voornamelijk voor Frico-Domo in Warga (Fr.). Na fusies van verschillende bedrijven komt

alles in handen van Coberco. (nu Campina) Die heeft al een paar leveranciers dichterbij huis. Bovendien stellen ze eisen waaraan 'De Leeuw' niet voldoet, zoals niet met open toestellen werken. Het contract wordt in 1998 opgezegd. "We pellen nu dus bijna niet meer." Vader Piet heeft er intussen een installatiebedrijf bij naast zijn werk als molenaar. Het beroep van molenaar is traditioneel toch een mannenzaak. Vrouwelijke molenaars in Groningen zijn nog schaars, dat maakt De Leeuw ook bijzonder. Hoe is het om als vrouw op zo'n imposante molen te werken? Gerda lacht: "Het gaat best goed. Voor sommige handelingen, zoals het opentrekken van de zelfzwichting, is er wel kracht nodig, dat kan wel eens lastig zijn. Maar verder levert het geen problemen op."

Vier generaties Reitsema maalden en malen op de molens van Oldehove. Gaat een vijfde generatie dat voortzetten?
De tijd zal het leren.

- * De eerste voorganger van 'De Leeuw', een koren- en pelmolen, is in 1856 verplaatst naar Niezijl. Is verdwenen. De tweede voorganger, een stellingmolen, gebouwd in of vóór 1789 is ook verdwenen. In of vóór 1856. Stond op een andere plek, 110 m ten zuiden van de kerk. Eigenaar was I.H. Steendam, na 1813 bakker Jelle Tiemens Wouthuis, na 1847 H.J. Wouthuis.
- * krentjebrij= Noord-Nederlandse naam voor watergruwel waar onder andere gort in zit.